

Lilla Askerön

Valla L1967:4938, Tjörn kommun, Västra Götalands län

Arkeologisk förundersökning av livsmedelsindustri
i form av trankokeri

Linda Jungbeck och Anton Larsson

Kulturlandskapet rapporter 2025:2

Lilla Askerön

**Valla L1967:4938, Tjörn kommun, Västra Götalands
län**

Arkeologisk förundersökning av livsmedelsindustri i form av
trankokeri

Linda Jungbeck och Anton Larsson

Administrativa uppgifter

Fastighet: Lilla Askerön 1:17, Valla socken, Tjörn kommun, Västra Götalands län

Länsstyrelsebeslut datum /dnr: 2025-06-04 / 5397-2025

Uppdragsnummer KMR (Fornsök): 202500703

Uppdragsgivare: Privatperson

Fältarbetsperiod: 2025-06-16 – 2025-06-17

Projektnummer: 25051

Projektansvarig: Annika Östlund

Fältansvarig: Linda Jungbeck

För personalens meriter hänvisas till Kulturlandskapets hemsida.

Underkonsulter: Anton Larsson, Uppdrag arkeologi; Br. Carlsons Entreprenad

Undersökningsområdets storlek: 1600 m²

Belägenhet i SWEREF 99 TM: Norr 6444297 m, Öst 308630 m

Höjd över havet: 0-5 meter

Digitalt dokumentation: Mätfiler (ssf), fotografier (jpg), beskrivningar och listor (odt & ods)

Digitalt dokumentationsmaterial förvaltas av Kulturlandskapet.

Antal fynd: 7. Av dessa har inga fynd tillvaratagits.

Provmaterial: Ej analyserade makrofossilprover förvaras hos Kulturlandskapet.

Lilla Askerön

Valla L1967: 4938, Tjörn kommun, Västra Götalands län

Arkeologisk förundersökning av livsmedelsindustri i form av trankokeri

Kulturlandskapet rapporter 2025:2

© Kulturlandskapet 2025

Författare: Linda Jungbeck och Anton Larsson

Foton: Där fotograf ej anges är bilder tagna av fältpersonalen.

Omslagsbild framsida: Anton rensar fram den norra delen av trankokerilämningen. Foto mot norr.

Bild baksida: Den södra delen av trankokerilämningen och delar av det utrasade partiet innan det täcks över av markduk och jord.

Orienteringskarta: Framställd av Kulturlandskapet med data från Länsstyrelsen i Västra Götaland.

Topografisk grundkarta samt plankarta: Tillhandahållen av uppdragsgivaren.

Övriga kartor och situationsplaner: Framställda av Kulturlandskapet med data från Lantmäteriet.

Upphovsrätt: Om inget annat anges enligt Creative Commons licens CC BY.

Redigering och layout: Paula Molander

Sökord: Livsmedelsindustri, småskaligt trankokeri, historisk tid, sill, husgrund, Bohuslän

Kulturlandskapet

Ekelidsvägen 5

457 40 FJÄLLBACKA

www.kulturland.se

kontakt@kulturland.se

Innehåll

Sammanfattning

Syfte

Förundersökningsområde

Natur- och kulturmiljö

Fornlämningar

Tidigare undersökningar

Inledning

Frågeställningar

Metod

Förmedling

Undersökningsresultat

Arkiv

Kulturhistorisk bakgrund

Anders Jerpssons trankokeri

Fältarbete

Schakt

Anläggningar och strukturer

Fynd

Analysresultat

1

2

2

2

2

2

2

4

5

6

8

8

8

9

10

10

10

16

16

Tolkning och vidare åtgärder

Tolkning

Kunskapspotential

Pedagogisk potential

Värdering av måluppfyllelsen

Förslag på vidare åtgärder

Lagstiftning

Källor

Bilagor

Bilaga 1 - Enheter

Bilaga 2 - Anläggningar

Bilaga 3 - Fynd

20

20

21

21

21

22

22

24

25

26

27

28

Illustration 1. Översiktskarta som visar förundersökningsområdet på Lilla Askerön. © Lantmäteriet.

Lilla Askerön

Valla L1967:4938, Tjörn kommun, Västra Götalands län

Arkeologisk förundersökning av fornlämning L1967:4938,
livsmedelsindustri i form av trankokeri

Sammanfattning

En privatperson planerar att uppföra nytt bostadshus inom fastigheten Lilla Askerön 1:17 i Tjörns kommun, vilket berör lämningen L1967:4938, livsmedelsindustri i form av ett trankokeri. Kulturlandskapet har därför fått i uppdrag att utföra en arkeologisk förundersökning med syfte att fastställa lämningens karaktär, datering, utbredning och komplexitet samt tillvarata fornfynd, inför Länsstyrelsens fortsätta tillståndsprövning.

Fältarbetet utfördes under två dagar i mitten av juni 2025. Sammanlagt togs två schakt och en yta om cirka 40 m² upp, och lämningen frilades med grävmaskin samt för hand. Inom förundersökningsområdet framkom sju anläggningar, samtliga inom lämningen. Dessa var centrerade kring två trankittelfundament med tillhörande utkastlager belägna inom en närmast rektangulär, delvis murad struktur. Runt den murade strukturen framkom ett stenlagt parti som avgränsades i norr och väst av större syllstenar, i söder av berghäll. Syllstenarna och berghällen utgör en rektangulär husgrund. Inom denna påträffades fynd i form av bearbetad flinta, fragmenterat tegel, samt två handslagna tegelstenar. Inom schakten påträffades i övrigt inga fynd.

Tre prover samlades in inom husgrunden för makrofossilanalys. Ett prov taget inom det norra trankittelfundamentet innehöll utöver tegel och bränd lera ett oidentifierbart träkolsfragment, medan ett prov från ett utkastlager tillhörande samma fundament innehöll kol från tall och bok. Vidare utfördes analyser på ett urval murbruksprover. En mikroskopisk tunnslipsanalys av ett prov visade att det handlar om lågbränt lerburk av grovt osorterat material, tro-

ligen lokal moränlera. Att lerbruket uppvisar en nästintill keramisk karaktär kan bero på återkommande bränning till cirka 400–500°C, ett fenomen som mycket väl kan uppstå inom ett säsongsvist brukat trankokeri med långa perioder av kraftig uppvärmning.

Det historiska kartmaterialet kan inte tillföra någon närmare kunskap om lämningen. Däremot har en mindre arkivstudie kunnat påvisa att den tidigare identifikationen av L1967:4938 som ett trankokeri tillhörande bonden Anders Jerpsson med största sannolikhet stämmer, och att anläggningen är något äldre än tidigare angett. År 1797 lämnade Jerpsson in en ansökan om att etablera ett mindre trankokeri, utrustat med två kittlar på sina ägor på Lilla Askerön, vilket godkändes av fiskeriintendentens ämbete samma år. Detta innebär att det finns ett kronologiskt utrymme för att skärgårdsverket kan ha varit i bruk under ett antal säsonger fram till att den stora sillfiskeperioden tog slut år 1809. Detta frångår den tidigare angivna traditionen om att trankokeriet anlades år 1807. Den närliggande bryggan, vilken ännu är i bruk, kan vidare kopplas till en äldre tradition och kan dateras till åtminstone 1800-talets andra hälft.

Den arkeologiska förundersökningen visar att tolkningen av L1967:4939 som ett trankokeri är riktig, och dess antikvariska bedömning kan med stöd av arkivstudien fastslås som *fornlämning*. Fornlämningar är skyddade enligt 2 kap i Kulturmiljölagen (KML) och genom Miljöbalkens (MB) generella hänsynsregler, där stor vikt läggs vid hänsyn till kulturlämningar och kulturmiljöer. Ansökan om ingrepp i fornlämningar lämnas till Länsstyrelsen.

Inledning

Syfte

På uppdrag av Länsstyrelsen i Västra Götalands län genomförde Kulturlandskapet i juni 2025 en arkeologisk förundersökning inom fastigheten Lilla Askerön 1:17 inför planerad ombyggnation och uppförande av bland annat bostadshus, *illustration 1 och 2*.

Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att ge länsstyrelsen ett beslutsunderlag inför prövning om tillstånd till ingrepp i den berörda lämningen L1967:4938, livsmedelsindustri i form av ett trankokeri. Syftet var även att fastställa och dokumentera lämningens karaktär, datering, utbredning och komplexitet, samt tillvarata fornfynd. Förundersökningen skulle vidare utformas på ett sådant sätt att den bidrar till ökad kunskap om skärgårdsverk i Bohuslän.

Beslut om arkeologisk förundersökning fattades med stöd av 2 kap 13 och 14 §§ Kulturmiljölagen (1988:950).

Förundersökningsområde

Förundersökningsområdet är beläget intill strandkanten på Lilla Askeröns östra sida, drygt fyra kilometer norr om Myggenäs, i Tjörns kommun. Området omfattar hela fastigheten, en cirka 1600 m² stor yta, belägen 0–5 meter över havet, *illustration 2*. Ytan sluttar ner mot havet, och inom ytan fanns även sommarstuga med tillhörande uthus och trädgårdsanläggningar, *illustration 3*.

Natur- och kulturmiljö

Bohusläns kustområde och skärgård ingår i *riksintresse för högexploaterad kust*, 4 kap Miljöbalken (MB), för att uppmärksamma och visa hänsyn till de natur- och kulturvärden som finns.¹ Området kan sägas ingå i en utpräglad maritim kulturmiljö. Både Stora Askerön och Lilla Askerön har tidigare utgjort lotshemman (jordbruksfastigheter i skärgård vars innehavare behövde tjänstgöra som lotsar vid närbelägen lotsstation) och dess invånare har främst varit skärgårdsbönder.² Läget i Askerö-

fjorden – placerat såväl mellan Orust, Tjörn och fastlandet som längs farleden mellan stapelstäderna Marstrand och Uddevalla – har varit ytterst kommunikativt, vilket även reflekteras i typen av fornlämningar i Kulturmiljöregistret (KMR).

Fornlämningar

Kulturmiljöregistret visar att det finns lämningar i området från alla tidsperioder, med tyngdpunkt på lämningar av maritim karaktär. Drygt 250 meter norr om förundersökningsområdet ligger Knarrudden med skärgårdsverket L1967:4937, en typisk, storskalig produktionsenhet från den stora sillfiskeperioden under 1700-tal och tidigt 1800-tal. På öns sydspets finns L1967:5474, ett sillsalteri från det sena 1800-talets sillfiskeperiod, och ytterligare ett skärgårdsverk från 1700-talet, L1969:8522 (Danestadens trankokeri) är känt från Stora Askerön. På en udde cirka 1,65 kilometer nordöst om förundersökningsområdet finns L1968:1369, som utgörs av varvslämningar från historisk tid. Utöver detta finns ytterligare exempel på maritima lämningar såsom sjömärken, döingerösen och fartygs-/båtlämningar.³

Tidigare undersökningar

Inom förundersökningsområdet har inga tidigare arkeologiska undersökningar genomförts. Däremot finns exempel på arkeologiska undersökningar av liknande lämningar som utförts det senaste årtiondet. Mest omfattande kan sägas vara de insatser som år 2017 resulterade i den arkeologiska undersökningen av skärgårdsverken på Lilla Aspholmen i Göteborgs kommun, vilket framför allt tog sig formen av ett sillsalteri, en tunnbinderiverkstad, och ett mangårdshus.⁴ Undersökningen påvisade att förhållandevis komplexa anläggningar kan överleva även i mycket utsatta lägen.

År 2020 genomfördes en arkeologisk delundersökning av en grumsdamm tillhörande skärgårdsverket Kroksholm (L1968:1956) i Orusts kommun.⁵ Detta följde en förundersökning

³ Kulturmiljöregistret 2025

⁴ Bergstrand 2019

⁵ Stutz m fl 2021

¹ Informationskartan, Västra Götalands län 2025

² Agård 1977

Illustration 2. Karta över undersökningsområdet. Nämnade fornlämningar i texten finns utmarkerade med fornlämningsnummer på kartan. © Lantmäteriet.

Illustration 3. Översiktsbild som visar större delen av förundersökningsområdet. Bakom grävmaskinen finns ett svagt upphöjt område som en varselklädd Linda står på. Det är registrerad fornlämning L1967:4938, ett trankokeri. Foto mot öster. Bilden är tagen med drönare, och publiceras med tillstånd från Lantmäteriet.

som genomfördes år 2006.⁶ Sillben som påträffades i grumsdammen kom därefter att användas i en arkeogenetisk studie av den atlantiska sillen,⁷ vilket tillsammans med tidigare studier visar på en stor osteologisk potential i denna lämningstyp.⁸

När det kommer till L1967:4938 var ytterst lite känt inför förundersökningen, även jämfört med andra kända lämningar av liknande slag. Den saknas till och med från Johan Petterssons annars mycket genomgående katalog över de bohuslänska skärgårdsverken.⁹ Enligt inventeringsanteckningarna i KMR utgörs L1967:4938 av en "möjlig, kraftigt övermossad husgrund, vilken ska vara ca 8 x 5 m stor och ha en 0,4 m hög förhöjning i dess norra del, vilken kan utgöra ett spismursröse".¹⁰ Anteckningarna hänvisar också till traditionen att "trankokeriet har anlagts av Anders Jerpsson 1807, men troligen aldrig blivit riktigt färdigt eftersom sillen tog slut 1809". Uppgifterna ska vara hämtade från

Rune Agårds bok *Lilla Askerön förr och nu* från 1977,¹¹ samt Landskansliets arkiv.

Frågeställningar

Följande frågeställningar ligger till grund för den arkeologiska förundersökningen:

- Vilka byggnadslämningar och andra strukturer kan urskiljas på platsen? Vilka samband mellan olika lämningar finns? Finns flera byggnadsfaser?
- När uppfördes anläggningen och när avvecklades den?
- Vilka verksamheter har förekommit och vilka funktioner har olika delar av anläggningen haft?
- Hur har anläggningen fungerat under drift? Har den använts under särskilda perioder/årstider?
- Vem/vilka har upprättat anläggningen och i vilket syfte? Husbehovsdrift eller kommersiell drift?
- Vilka var människorna som arbetade vid anläggningen?

⁶ Von Arbin 2019

⁷ Johannesson & Larsson 2021

⁸ Jonsson m fl 2019

⁹ Pettersson 1999

¹⁰ Kulturmiljöregistret 2025

¹¹ Agård 1977, s.41

Metod

Fältarbetet inleddes med att delvis torva av och besikta L1967:4938 för att bekräfta förekomsten av en lämning inom förundersökningsområdet, *illustration 4–5*. Därefter genomfördes en okulär inventering av hela ytan i syfte att lokalisera eventuella ytterligare okända fornlämningar, exempelvis förekomst av en grumsdamm, *illustration 6*. Detta gjordes även för att kunna planera vidare fältarbete på bästa sätt.

Förundersökningsområdet undersöktes delvis med metalldetektor på lämpliga ytor, samtliga utslag befanns dock vara av recent karaktär eller i form av naturliga störningar.

Därefter frilades hela L1967:4938 med grävmaskin kombinerat med stor del handrensning eftersom delar av husgrunden riskerade att rasa vid borttagande av stubbar och rötter.

Kring husgrunden (där framkomligheten för maskin var god) banades sedan av ner till orörda lager, både i syfte att fastställa fornlämningens utbredning och för att försöka identifiera eventuella ytterligare konstruktioner, exempelvis rester efter rännor för bortförsel av eventuellt trangrums, *illustration 9*.

Därefter genomfördes schaktgrävning med grävmaskin. Schaktens placering syftade till att täcka in den aktuella ytan i största möjliga mån.

Illustration 4. Besiktning av L1967:4938 försvårades av vegetationen. Blåbärsriset bildade en tät rotmatta över resterna från husgrunden. Lattan är utfälld till 2 meter och knappt synlig i vegetationen. Foto mot väster.

Illustration 5. Vid besiktning av L1967:4938 skymtade kantstenare i hudgrunden fram mellan blåbärsrisen. Foto mot väster.

Illustration 6. Drönbild över förundersökningsområdet. Ingen tydlig grumsdamm är synlig. Foto mot öst. Bilden är tagen med drönare och publiceras med tillstånd från Lantmäteriet.

Vid förundersökningen grävdes två schakt, cirka 1,5 meter breda och 5 meter långa, genom matjord/rotmatta ner till underliggande lager. I samband med schaktningen handrensades skikten med gotlandshacka i syfte att eftersöka anläggningar, kulturlager och fynd. Metall-detektor användes sparsamt på frilagda ytor.

Under fältarbetet prioriterades fynd som kunde vara behjälpliga för tolkning och förståelse av fornlämningens karaktär, övriga fynd lämnades kvar i respektive kontext.

Schakt, konstruktioner, anläggningar, fynd och provtagningspunkter mättes in med RTK-GPS, beskrevs och fotograferades.

Grävda schakt lades igen efter utförd förundersökning. Markduk användes för att täcka över byggnadsrester och anläggningar för att minska risken för skador i väntan på en eventuell framtida arkeologisk undersökning.

För att kunna besvara angivna frågeställningar genomfördes även arkiv- och kartstudier i kombination med det arkeologiska fältarbetet. Detta omfattade ett besök på Riksarkivet i Göteborg, där Landskansliets arkiv förvaras, samt en genomgång av den lokalhistoriska litteraturen.

Fältarbete, arkivstudier och fyndsortering genomfördes av Anton Larsson och Linda Jungbeck.

Förmedling

Inom ramen för denna förundersökning har inga publika aktiviteter genomförts. Rapporten finns tillgänglig i Kulturmiljöregistret samt på Kulturlandskapets hemsida.

Fornlämningen undersöktes och dokumenterades med hjälp av kontextuell (eller händelsebaserad) metodik, vilket är en metod som utgår från en stratigrafisk struktur med tre nivåer: Kontext - grupp - fas. Kontexterna är den minsta nivån och kan bedömas antingen som konstruktion (exempelvis syllstenar), brukning (ståplats-/golvlager) eller destruktion (utrasade partier). Vid senare tolkning sammanfogas olika kontexter för att skapa isolerade grupper (exempelvis ett hus). En grupp kan därmed sägas bestå av mänskliga handlingar i olika skeden (husets byggnation, användning och rasering). Den högsta nivån är fasen som består av sammansatta grupper och grundas på större förändringar i brukning eller rumslig struktur. I detta fall har vi bara en grupp som går att sättas till en historisk kontext, där ansökan om uppförande av trankokeri 1797 anger början och sillperiodens slut 1809 anger slutet. Fornlämningens kontexter provtogs i syfte att besvara ovan givna frågeställningar avseende lämningarnas karaktär, datering, utbredning och komplexitet, *illustration 7–8*.

Illustration 7. Arbetsbild som visar friläggning av L1967:4938. Anton jobbar med att rensa fram östra långsidan. Foto mot nordost.

Illustration 8. Vid framrensning av husgrundens norra del framkom en delvis murad rundad konstruktion. Husgrunden rensades till stor del fram för hand. Foto mot öster.

Illustration 9. Ytan runt husgrunden banades skiktvis ner till undergrund eller berghäll där maskinen kom åt, för att hitta den yttre avgränsningen på trankokerilämningen. Foto mot söder.

Undersökningsresultat

Arkiv

Kulturhistorisk bakgrund

Bohusläns historia från minst 1500-talet och fram till 1900-talets början präglades av återkommande sillperioder då den atlantiska sillen (*Clupea harengus*) flockades till Västkusten i stora mängder. Gällande den för lämningen L1967:4938 aktuella så kallade "stora sillperioden" brukar man traditionellt skilja på själva sillperioden, då sillen gick till (åren 1747–1808), och sillfiskeperioden, då ett storskaligt fiske bedrevs (åren 1752–1809). Denna sillfiskeperiod har efterlämnat sig ett stort antal fornlämningar vilka enligt Riksantikvarieämbetets lämningstypista kategoriseras som *Livsmedelsindustri* med verksamhetstypen *Sillsalteri/trankokeri*. Sammanlagt 128 sådana med varierande antikvarisk bedömning är idag kända inom landskapet, men mörkertalet antas vara stort. Eftersom dessa anläggningar kunde vara väldigt olika utformade och innehålla ett flertal olika funktioner, som exempelvis sillsalterier, sillrökerier och trankokerier, används traditionellt samlingstermen skärgårdsverk. Detta betecknar samtliga anläggningar där förädling av

sillbaserade produkter bedrevs under perioden 1752 till 1809.¹²

Kunskapsläget gällande sillfiskeperioden och de olika typerna av skärgårdsverk varierar kraftigt. För de största anläggningarna finns ofta ett rikligt källmaterial i form av till exempel kartor och brandförsäkringshandlingar. Dessa fabrikskomplex ägdes främst av borgare från storstäderna och dominerar söder om Gullmarn. Men för de som etnologen Johan Pettersson kallade "de minsta trankokerierna", alltså anläggningar med endast en eller två kittlar för tranproduktion, finns enbart knapphändig information trots att de har utgjort en mycket stor andel av de historiskt kända skärgårdsverken.¹³ De småskaliga anläggningarna med endast en kittel ägdes ofta av lokala bönder, och förekom framför allt i norra Bohuslän och vid infjordarna. Anläggningarna med två kittlar, som enligt en förteckning år 1787 uppgick till åtminstone 124, tillhör som oftast lokalbefolkningen. Trots dessa höga antal är alltså kunskapen kring de minsta trankokerierna mycket bristfällig, och endast ett fåtal ingår bland de idag registrerade lämningarna i KMR.¹⁴

¹² Pettersson 1999

¹³ Pettersson 1999

¹⁴ Se till exempel Larsson 2017

Anders Jerpssons trankokeri

Den äldre beskrivningen av L1967:4937 anger att "trankokeriet har anlagts av Anders Jerpsson 1807, men troligen aldrig blivit riktigt färdigt eftersom sillen tog slut 1809".¹⁵ Som källa på detta angavs Rune Agårds bok om Lilla Askerön från 1977 samt Landskansliets arkiv. För att besvara frågor kring lämningens karaktär och datering samt undersöka huruvida den angivna uppgiften från Agård stämde utfördes en översiktlig genomgång av den lokalhistoriska litteraturen och tillgängligt historiskt arkivmaterial.

Agård anför i sin bok tre dokument från den stora sillfiskeperioden: en ansökan från år 1793 av Elias Lindqvist om att anlägga ett trankokeri på Knarrudden (motsvarande skärgårdsverket L1967:4937), en ansökan från år 1797 av Anders Jerpsson om att anlägga ett trankokeri på hans ägor, och ett kontrakt på arrendet av Knarrudden från år 1809 vilket är underskrivet av flera bönder på Lilla Askerön, däribland Anders Jerpsson. Kort därefter anger Agård att "Anders Jerpssons ansökan lämnades in sent – 1807 – och troligt är därför, att hans trankok aldrig blev riktigt färdigt, eftersom man räknar med att sillen tog definitivt slut omkring 1809".¹⁶ Det förefaller här som att Agård har gjort ett misstag gällande de dokument han transkriberat: Jerpssons ansökan var alltså inskickad år 1797, inte 1807, och antagandet att trankokeriet aldrig hann tas i bruk håller därmed inte. En sammanblandning har skett, vilken påverkat den senare förståelsen av skärgårdsverket.

Gällande anläggningens lokalisering anförde Agård endast följande uppgift: "Vad gäller Anders Jerpssons trankok 'å mina egor' så finns det på skiftet 18 [Lilla Askerön 1:8] nere vid stranden i Sundet en förhöjning i marken, som visar sig innehålla gammalt tegel".¹⁷ Detta motsvarar läget för L1967:4937, och har sannolikt sitt ursprung i en äldre folklig tradition på ön; att beteckningen "Anders Jerpssons trankokeri" förekom på Lilla Askerön dokumenterades nämligen av ortnamnsforskaren Hjalmar Lindroth så tidigt som år 1919.¹⁸

Ett besök på Riksarkivet i Göteborg genomfördes för att klarlägga vad de faktiska original-

handlingarna innehöll, illustration 10–11. Dokumentet visar med önskvärd tydlighet att Anders Jerpsson inkom med följande ansökan den 12 juli 1797:

*Högwälborne Herr Landshöfding, Öfwerste
Lieutenant och Riddare af Kongl. Maj:ts
Swärds Orden.*

Wärdige Herre!

*Som jag är sinnad anlägga ett litet Tran Kok på
mina ägor på Lilla Askerön och så kallade
Knarrudden om 2^{ne} Kjittlar, hwartdera af Sex
tunnors rymd; Så i djupaste ödmiukhet om
Eders Höga Nådes tillstånd härtil.*

Framlefwer, med allers ödmiukaste wördnad

Eders Höga Nådes

Aller ödmiukaste tienare

Anders Jerpsson

Ansökan gällde alltså ett mindre trankokeri, innehållande två kopparkittlar av sex tunnors rymd vardera. Det är i dagsläget oklart vilket mått man räknade kittelvolym i – tunnor för färsk sill, saltad sill, eller tranolja – och vi vet därför inte skärgårdsverkets produktionskapacitet. Att ansökan anger Knarrudden som dess läge får antagligen ses som en allmänt hållen lokalisering – L1967:4937 är belägen endast omkring 200 meter söder om det som idag kallas för Knarrudden. Jerpssons ansökan inkom den 12 juli 1797. Ett initialt utslag gjordes 4 augusti samma år, och handlingen remitterades av kanslisten Eric Brusewitz till Petter Clancy, länets intendent över sillsalterier och trankokerier. Denne tillstyrkte ansökan den 25 augusti, under det förbehåll att ansökanden underställde sig myndighetens föreskrifter gällande trankokeriverksamhet. Den nu godkända ansökan inkom därefter till landskansliets arkiv den 31 augusti. Det stod alltså Anders Jerpsson fritt att anlägga sitt trankokeri under hösten 1797. För att få fram mer kunskap om såväl Jerpsson själv som skärgårdsverkets socioekonomiska sammanhang, samt vilka som kan ha arbetat på trankokeriet, krävs en mer omfattande arkivstudie.

¹⁵ Kulturmiljöregistret 2025

¹⁶ Agård 1977, s. 41.

¹⁷ Agård 1977, s. 41

¹⁸ Ekenvall 1992, s.100

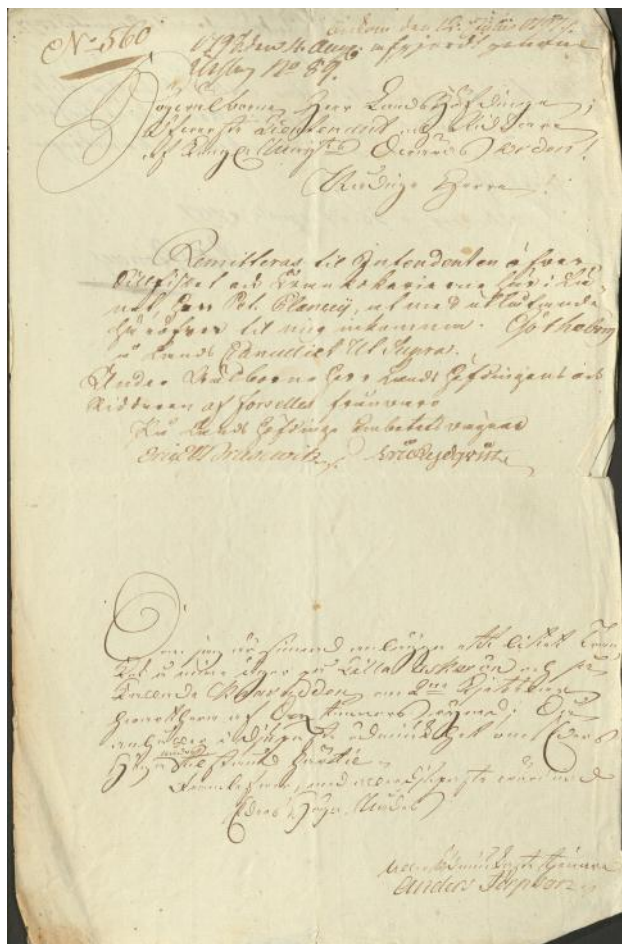

Illustration 10. Skannat dokument från riksarkivet visar Jerpssons ansökan att anlägga trankokeri 1797.

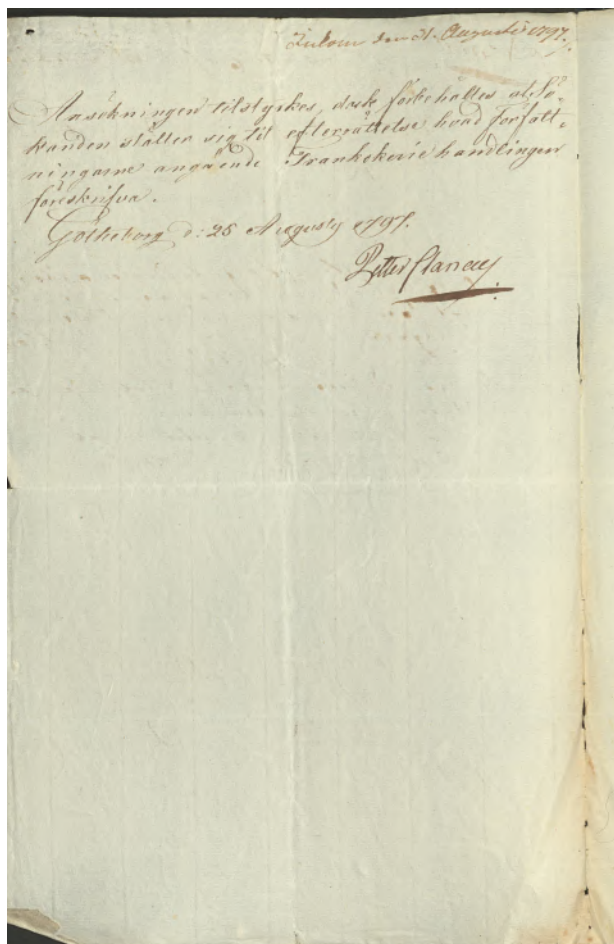

Illustration 11. Skannat dokument från riksarkivet där det framgår att Jerpsson får tillåtelse att anlägga trankokeri.

Fältarbete

Fältarbetet utfördes under två dagar i mitten av juni 2025. Vädret till större delen torrt och soligt, men med inslag av stark vind. Det senare försvårade fotodokumentation med drönare något.

Stora delar av förundersökningsområdet består av urberg täckt av ett ytligt skikt av barr och ris. Nuvarande markanvändning i form av grusad vändplan, modern skrot- och eldhög, djupa hjulspår troligen från avverkning samt bostadshuset och tre mindre förrådshus har påverkat delar av förundersökningsområdet. Detta har följaktligen påverkat var sökschakten kunde tas upp, *illustration 12*. Av förundersökningsområdets cirka 1600 m² var 800 m² tillgängligt.

Schakt

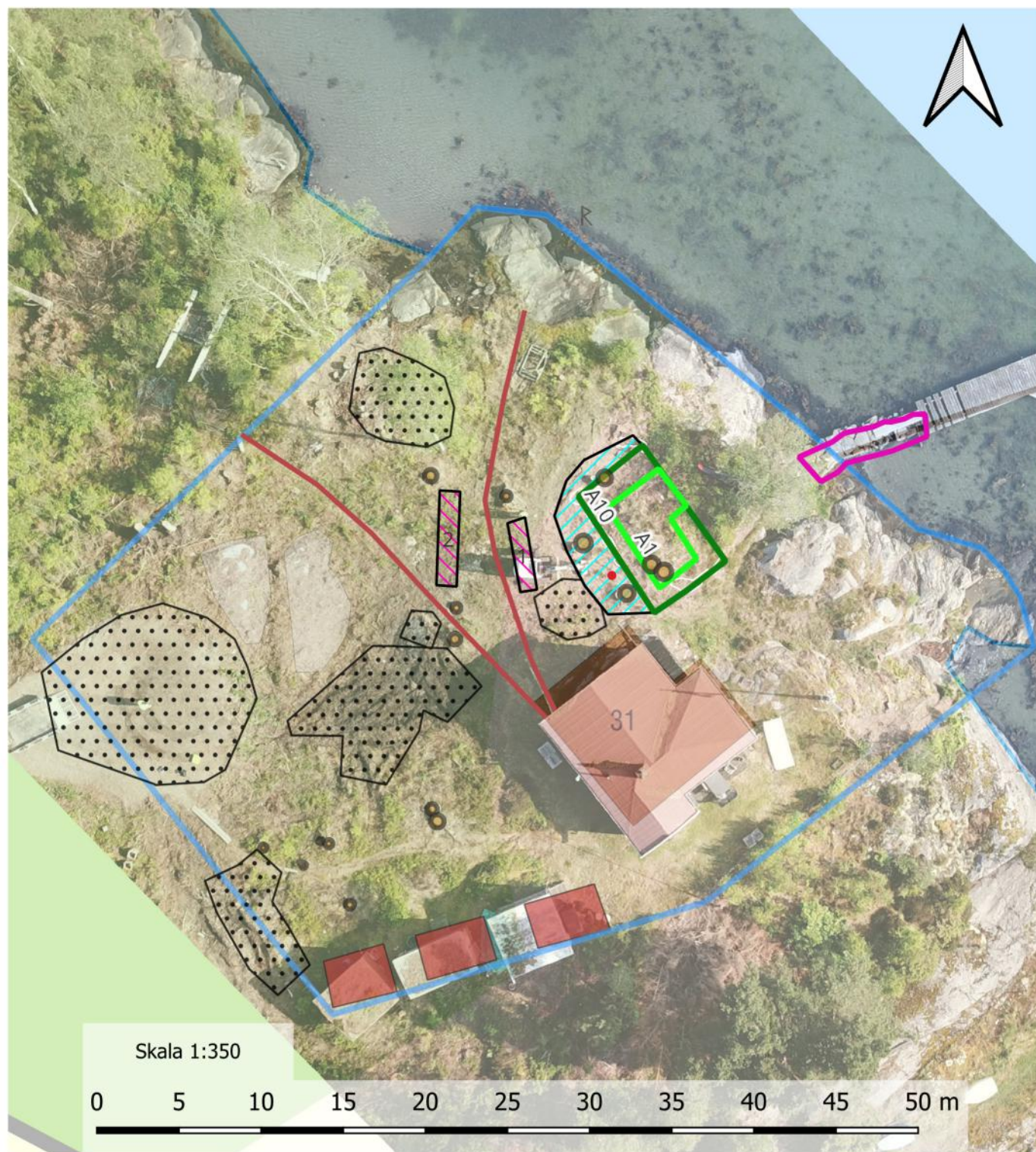
Vid förundersökningen togs två schakt upp med grävmaskin (schakt 1–2), och en mindre yta kring byggnadslämningen schaktades ner till

opåverkad nivå (yta 3). Den totala frilagda ytan uppgår till drygt 80 m², vilket är omkring 10% av den tillgängliga ytan.

Schakt 1 och 2 innehöll en humös siltig rotmatta av gran, tall och blåbärsris ner till cirka 0,2 meters djup, innan finsand framkom. Schakten var nästintill tomma på sten och innehöll enbart enstaka fynd av glas, plast och metallbitar från modern tid, *illustration 13–14*. Yta 3 bestod av ett mer försumpat lager med mer humöst material ner till 0,1 meter där berg framträder i öst, vid 0,2 meter framträder även här ett parti med sand. Yta 3 innehåller också sparsamt med sten som tolkas komma från trankokerianläggningen. Inga fynd framkom här. Grävheterna redovisas i *bilaga 1*.

Anläggningar och strukturer

Vid förundersökningen identifierades åtta separata kontexter som mätts in som anläggningar (1, 4–10), *illustration 15*, varav sju finns inom husgrunden och den åttonde består av ett bryggfun-

Undersökningsområde	Avbaningsyta utanför A10	Berg i dagen
A10	Bryggfundament	Trädstubbar
A1	Småhus	Ledningar
Söschakt	Påverkade ytor	Fornlämning KMR

Illustration 12. Resultatkarta med drönarfoto som underlag. Fotografiet publiceras med tillstånd från Lantmäteriet.

dament som fortfarande är i bruk och därmed inte kan utgöra fornlämning. Anläggningarna presenteras i *bilaga 2*.

Anläggning 1 består av ett nästintill rektangulärt lager med ett till tre lager delvis murad, delvis kallmurad gråsten, *illustration 16*. Konstruktion verkar omgärda trankoksfundamenten och deras respektive gruva. Gruva är benämningen på den härd som tillhör ett trankokeri.

Anläggning 4 utgörs av ett runt kittelfundament av murad sten som är cirka 2 meter i diameter. Den nordöstra sidan är en halv meter hög, *illustration 16*. Fyllningen innehåller silt samt rikligt med fragmenterad rödbränd tegel som gör anläggningens avgränsning tydlig mot omkringliggande partier, *se illustration 18*.

Anläggning 5 är ett utkastlager från en gruva av oregelbunden men något rektangulär form. Ett tjugotal skärvstenar är synliga i den gråsvarta fyllningen, *se illustration 18*.

Anläggning 6 består av en rektangulär kompakt yta. Ett tiotal mindre stenar skymtar fram i ett annars kompakt lager av sandig silt, som är något mer poröst än ovan nämnt murbruk som ingår i den murade konstruktionen som nämns ovan. Detta är ett mellanliggande parti som separerar den norra trankitteln från den södra, och skulle kunna utgöra en ståplats för dem som rör om i kittlarna, *illustration 19*.

Anläggning 7 utgörs av ett nästintill runt kittelfundament. Ett litet parti av murad sten syns i de östra delarna men avgränsningen är osäker på grund av stor påverkan av bland annat trädrötter. Fyllning och färg påminner dock till stor del om det norra kittelfundamentet, *illustration 19*.

Anläggning 8 är ett utkastlager från en gruva av oregelbunden men något rektangulär form. Ett tiotal synliga skärvstenar ligger relativt koncentrerat intill kittelfundamentet, men det gråsvarta eldpåverkade partiet verkar väldigt ut-

Illustration 13. Översiktssbild schakt 2. Finsand framkommer precis under förnan/rotmattan. I bakgrunden syns Askerö sund. Endast modernt material i form av glas, plast och metall hittades vid schaktningen. Foto mot norr.

Illustration 14. Profil schakt 2. Den täta rotmattan försvårade schaktningen. Foto mot väster.

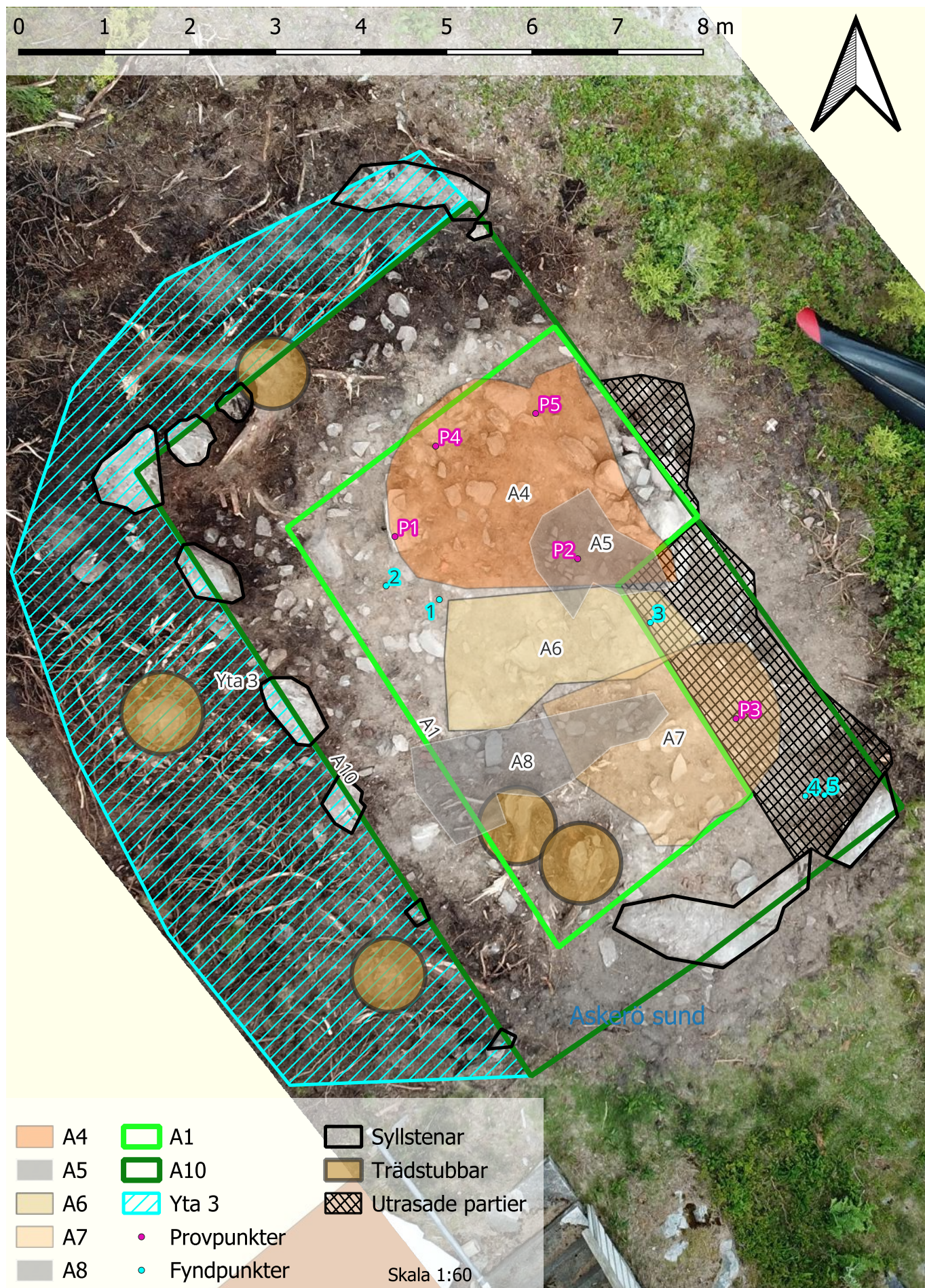

Illustration 15. Resultatkarta som visar anläggningar och prover med drönarfoto som underlag. Fotografiet publiceras med tillstånd från Lantmäteriet.

krattat och avgränsningen särskilt i nordväst är därmed osäker, se *illustration 19*.

Anläggning 9 är ett rektangulärt bryggfundament bestående av tre till fyra lager relativt stora och flata stenar, *illustration 20*.

Anläggning 10 är en rektangulär husgrund med minst åtta tydliga syllstenar, *illustration 15*. Troligtvis ingår delar av några mindre berghällar i hus-

grundens syllkant. En stenläggning bestående av ett lager mindre sten ligger mellan syllstenarna och den inre konstruktionen, *illustration 21*. Alla de andra anläggningarna, förutom bryggfundamentet, ligger alltså inom husgrunden. Potentiellt har en takbeklädd träbyggnad stått på syllstenarna för att skydd trankokeriet och de som arbetade där mot väder och vind.

Illustration 16. Visar östra sidan av både A1 och A4. Flera av stenarna är på väg att rasa ut. Foto mot väst.

Illustration 17. Bilden visar det som initialt tolkades som kalkmurbruk, men som efter Stilborgs tunnslipsanalys tolkas som lerbruk som återkommande bränts. Fotot visar framrensning av den västra delen av det norra kittelfundamentet. Foto mot norr.

Drönarfoton visar att inga tydliga spår från en eventuell grumsdamm. Däremot kan man möjligen ha använt en tidigare version av bryggfundamentet som en del i en konstruktion med avsikt att samla upp grumset. Bryggan har i folkmun anor från 1800-talet och kallas då

”Trankogeri Petters brögga”.¹⁹ Men på 1930-tals ekonomen och ortofotot från 1965 syns ingen brygga. Den framträder först på den ekonomiska kartan från 1970-talet,²⁰ se illustration 6 samt bilaga 2.

¹⁹ Agård 1977, s. 272.

²⁰ Informationskartan, Västra Götalands län 2025

Illustration 18. Man kan ana den rundade formen av det norra kittelfundamentet i toppen av bilden. Till vänster syns den rödbrända tegelrika fyllningen till kittelfundamentet och till höger syns tillhörande utkastlager (gråsvart parti) med ett 15-tal synliga skärvstenar. Foto mot norr.

Illustration 19. Närmast i bild syns den kompakta golvytan som separerar det norra kittelfundamentet från det södra (A6). Bortanför tumstocken syns ett något rödare parti till vänster (A7), och ett något mörkare gråsvart parti till höger (A8). Dessa strukturer tolkas - på grund av sin likhet med det norra mer intakta kittelfundamentet och utkastlagret - vara det södra kittelfundament med tillhörande utkastlager. Foto mot sydöst.

Illustration 20. Bryggfundamentet ser ut att vara av ålderdomlig karaktär, men kan i sin nuvarande tappning vara från cirka 1970-tal. Foto mot nordost.

Fynd

Totalt samlades sju fynd in, tre av flinta och fyra av tegel. Samtliga påträffades inom huskonstruktionen. Flintorna består av två övrigt slag-na och ett kort spånfragment som framkom i delar av murbruket vid framrensning av anläggning 1, *illustration 22–23*. Vid förundersökningen framkom rikligt med tegel inom hela lämningen. Två fragmenterade bitar samlades in som referensprover för att tydligare kunna undersöka teglets struktur. Två intakta tegelstenar av oregelbunden form samlades in eftersom de ser ut att vara handslagna. Samtliga fynd av tegel verkar vara tillverkades av samma material, *illustration 24–26*. Fynden redovisas i *tabell 1* samt *bilaga 3*.

Analysresultat

Tre typer av naturvetenskapliga analyser har utförts på prover som insamlats under fältarbetet: Murbruksanalys, makrofossilanalys samt vedartsanalys. De respektive analysrapporterna finns att ladda ner på Fornsök, samt på Kulturlandskapets hemsida.

Murbruksanalys

Prover för murbruksanalys togs ur anläggning 4 då denna var mest intakt och prover av lämplig storlek kunde samlas in. Dessa skickades till Stilborgs keramikanalys (SKEA) som initialt

Illustration 21. De västra syllstenarna med stenparti mellan A10 och A1. Foto mot öst.

Illustration 22. Fynd nummer 1. Övrigt slagen flinta hittad i murbruket. Foto Paula Molander.

Illustration 23. Fynd nummer 3. Kort spånfragment hittat i murbruket. Foto Paula Molander.

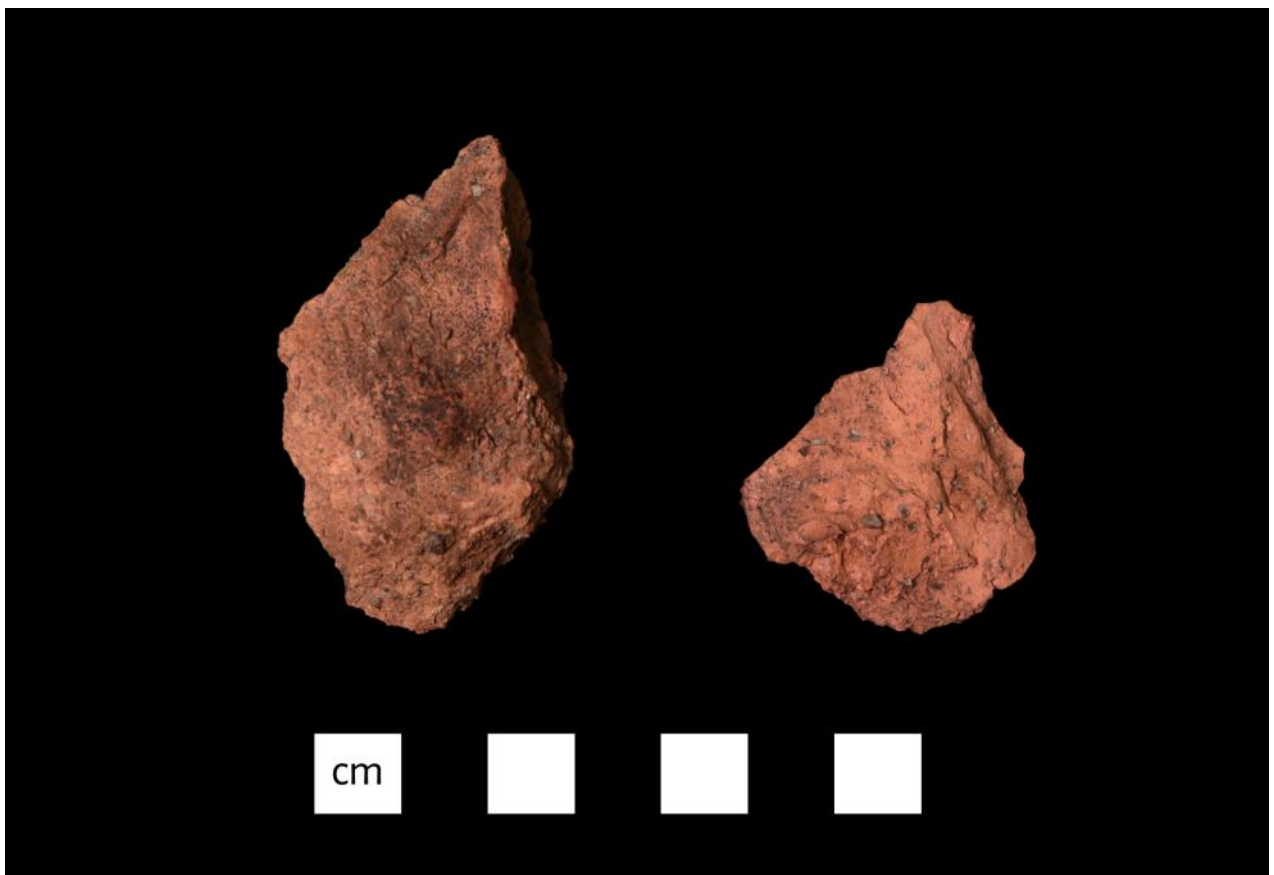

Illustration 24. Fynd nummer 2, fragment av bränt tegel troligen från norra kittelfundamentet, hittats strax intill framrensning. Foto Paula Molander.

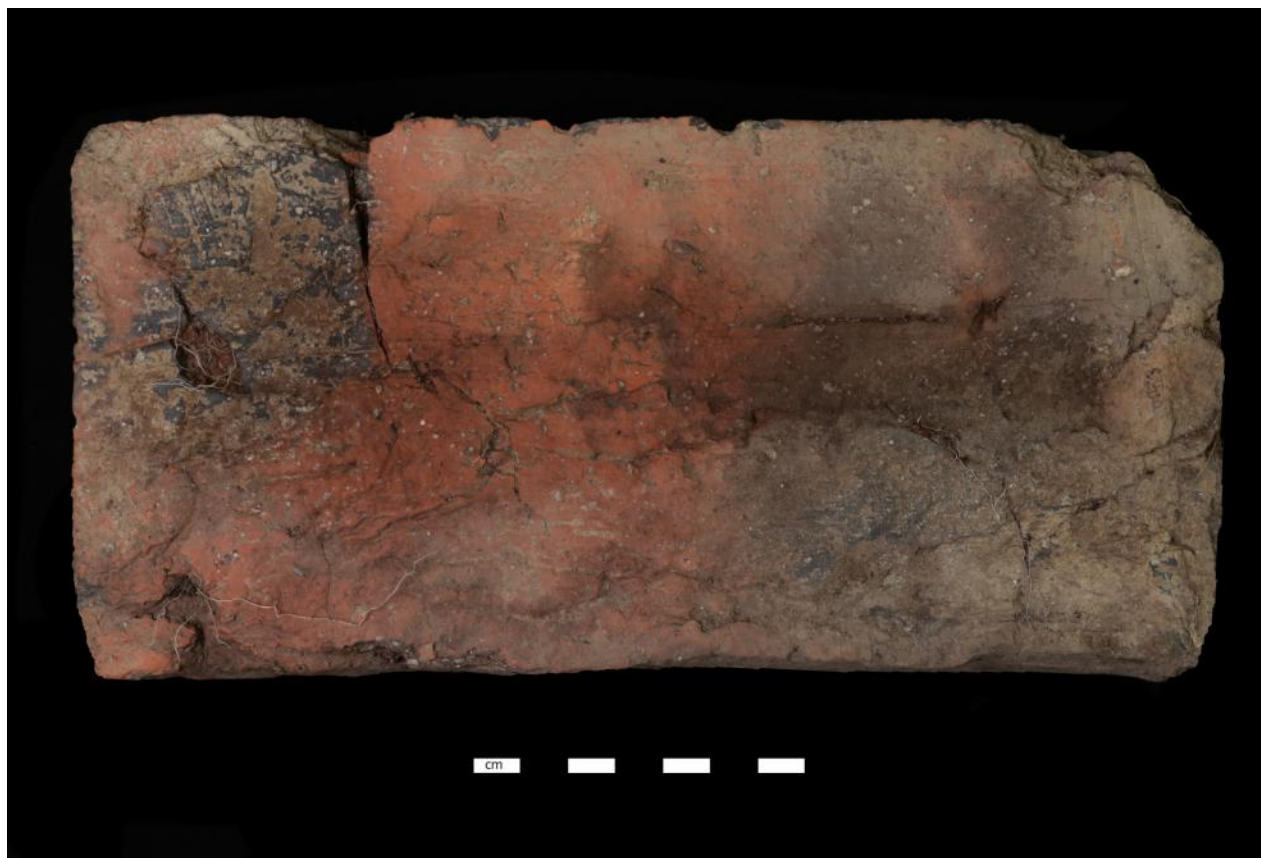

Illustration 25. *Fynd nummer 4. Handslagen tegelsten från utrasat parti i sydöstra delen av trankokeriet. Foto Paula Molander.*

Illustration 26. *Fynd nummer 5. Handslagen tegelsten från utrasat parti i sydöstra delen av trankokeriet. Foto Paula Molander.*

Tabell 1. Fynd L1967:4938

Fynd nr	Sakord	Hemvist	Antal	Beskrivning
1	Flinta	A1	2	Övrigt slagen hittat vid framrensning av anläggning 1, i murbruksrester. Kan komma från lokalt sandtag?
2	Bränt tegel	A1	2	Fragmenterat rödbränt tegel hittad V om N kittelfundamentet
3	Flinta / kort spånfragment	A1	1	Ett kort spånfragment hittat vid framrensning av anläggning 1, i murbruksrester. Kan komma från lokalt sandtag?
4	Handslagen tegelsten	A10	1	Rödbränd.
5	Handslagen tegelsten	A10	1	Rödbränd.
Totalt:			7	

genomförde en makroskopisk bedömning av provet. Därefter preparerades provet för att en tunn skiva ska kunna sågas av och undersökas vidare i mikroskop. Genom en tunnslipsanalys av murbruket kan frågor gällande proveniens, material och kvalitet på murbruket besvaras, vilket bland annat möjliggör en diskussion kring hur murbruket har tillverkats, vad det troligast använts till och hur den övergripande byggnaden varit konstruerad.²¹

Murbruket beskrevs efter makroskopisk bedömning som ett icke-hydrauliskt kalkmurbruk, alltså ett murbruk som härddas av luften efter applicering. Den efterföljande tunnslipsanalysen visade dock att det snarare handlar om ett lågbränt lerbruk av grovt osorterat material, troligen lokal moränlera. I mikroskopet ser murbruket ut att ha en nästintill keramisk kvalitet, vilket innebär att det har värmts upp till temperaturer på minst 400–500 °C.²²

Makrofossil- och vedartsanalys

Två prover, från anläggning 4 och 5, har analyserats av Miljöarkeologiska laboratoriet vid Umeå

universitet (MAL) och redovisas i *tabell 3*.²³ Syftet med analyserna var att bättre förstå anläggningarnas funktion. Resultaten kan potential att visa vilken typ av bränsle som använts i anläggningen, samt identifiera rester av benmaterial från exempelvis sill.

Prov 5, från anläggning 4, insamlades i den tegelrika röda jorden inom det förmodade norra trankittelfundamentet. Provet var kraftigt rödbränt och innehöll bitar av tegel samt bränd lera. Ett litet fragment av träkol identifierades men kunde inte artbestämmas.

Prov 2, från anläggning 5, insamlades från utkastlagret från gruvan tillhörande anläggning 4. Materialet utgjordes främst av oförkolnade rötter och växtrester, men även träkol och en bit lerklining. Mängden träkol var sparsam, men fyra kolbitar kunde plockas ut för artbestämning.

Vedartsanalys kan i vissa fall ge en indikation på vegetationen i ett omkringliggande landskap, men genomfördes i detta skede för att möjligen kunna ge ytterligare information om bränsleanvändning vid trankokeriet. De fyra kolbitar som plockades ut ur det floterade materialet från anläggning 5 artbestämdes till tall och bok.²⁴

²¹ Stilborg 2025

²² Stilborg 2025

²³ Östman & Hristova 2025

²⁴ Östman & Hristova 2025

Tabell 2. Analyser L1967:4938

Prov nr	Anl nr	Anläggningstyp	Vedart	Makrofossil
2	5	Utkastlager	Tall och bok	Brända och obrända växtdelar, rester efter lerklining.
3	7	Trankittelfundament, fyllning	-	-
4	4	Trankittelfundament, struktur	-	-
5	4	Trankittelfundament, fyllning	-	Tegel/Bränd lera, kolfragment oidentifierat.

Tolkning och vidare åtgärder

Tolkning

Resultaten från den arkeologiska förundersökningen visar att L1967:4938 utgör lämningen av ett småskaligt trankokeri, anlagt under 1700-talets sista år, bestående av en ensam, mindre byggnad. Den har innehållit murade fundament, bestående av två utkastlager ovanpå vilka två kopparkittlar har placerats, sannolikt med tillhörande skorstenar. Mellan de två kittelfundamenten har funnits en murad ståplats där bränsle matats in i gruvorna och kittlarnas innehåll rörts om. Kring denna upphöjda struktur har skärgårdsverkets övriga arbets- och förvaringsutrymmen funnits, vilka idag representeras av ett stenlagt parti som avgränsas av större syllstenar.

Anders Jerpssons trankokeri kan antas ha varit relativt representativt för de idag till större delen okända och bortglömda småskaliga allmogetrankokerierna. Sannolikt har trankokeriet anlagts år 1797 eller kort därefter, och varit i bruk under åtminstone ett par vintersäsonger baserat på lerbrukets struktur, dock inte längre än till omkring år 1810 då sillfisket upphörde. De som arbetade vid trankokeriet kan liksom dess ägare förmodas ha varit en del av det jordbrukande lokalsamhället, men mer omfattande arkivstudier krävs för att ge en inblick i detta. Sannolikt har byggnaden demonterats relativt noggrant efter sillfiskets slut, och majoriteten av dess tegelsten och troligen även byggnadstimmer återbrukats. Frågan kring skärgårdsverkets konstruktion kan endast besvaras genom vidare undersökning.

Inga ytterligare byggnader eller andra strukturer har kunnat identifieras, inte heller rester av någon grumsdamm. Det är välkänt att tran-grumset, det vill säga avfallet som kvarstod efter att tranolja extraherats från sillen, var ett potent och välanvänt gödningsmedel i det bohuslänska jordbruket under den stora sillfiskeperioden. Avsaknaden av såväl osteologiskt fyndmaterial som grumsdamm pekar på att avfallet omedelbart omhändertagits för användning i jordbruket på Lilla Askerön. Det är till och med möjligt att tillgång till tran-grums för husbehov varit en motiverande faktor till varför skärgårdsbönder anlade egna trankoke-

rier, tillsammans med inkomsten från försäljning av tranolja. Detta är dock ett ämne i behov av vidare forskning. Det är oklart huruvida det ännu idag brukade bryggfundamentet har hört ihop med trankokeriet – möjligen har det haft en äldre föregångare, vilket senare byggts om och till.

Makrofossil- och vedartsanalyserna pekar på att eldning med såväl tall som bok kan ha förekommit i trankokeriet. Under den stora sillfiskeperioden förekom restriktioner på användandet av ved som huvudbränsle, detta på grund av skogsbristen i Bohuslän vid denna tid, och i stället uppmuntrades användandet av såväl lokalt producerad torv som importerad stenkol. Det är dock oklart hur väl dessa riktlinjer efterlevdes, och det finns ett behov av vidare forskning kring dessa praktiker. Det är från den f.d. salteribokhållaren Olaus Krooks dagböcker känt att denne med viss regelbundenhet inhämtade såväl bränntorv som "småbränsle" och "huggsticker" för bränsle på både Lilla och Stora Askerön under 1820- och 1830-talen, vilket tyder på att dessa resurser var tillgängliga på öarna åtminstone under åren kort efter sillfiskets slut.²⁵ En möjlig förklaring till varför relativt lite sot och kol påträffades vid förundersökningen är att detta avfall från eldningen regelbundet har rakats ut och deponerats i havet, alternativt att det omhändertagits som gödning i jordbruket.

Murbruksanalysen, särskilt den mikroskopiska tunnslipsanalysen, visar att det bruk som använts i såväl de murade kittelfundamenten som i ytan mellan dem, består av ett lågbränt lerbruk av grovt osorterat material, troligen lokal moränlera. Att lerbruket uppvisar nästintill keramisk kvalitet kan bero på återkommande bränning till omkring 400–500°C, något ett säsongsvist brukat trankokeri med perioder av mycket intensiv uppvärmning mycket väl kunnat åstadkomma. Jordartskartan från Sveriges Geologiska Undersökning (SGU) av Lilla Askerön visar att såväl postglacial finlera, postglacial sand och sandig morän förekommer inom ett par hundra meters avstånd från lämningen, och det förefaller sannolikt att

²⁵ Pettersson 1984

både lerbruket och annat material till byggnaden är av lokalt ursprung.²⁶

Vad gäller fyndmaterialet tolkas flintan som hittas i delar av murbruket vid framrensning av anläggning 1 som en trolig sekundär depotering från något lokalt område där man tagit material för murning av trankokeriet. Tegelstenarna och tegelfragmenten tolkas vara tillverkade av samma material, de två intakta tegelstenarnas oregelbundna form indikerar att de är handslagna.

Kunskapspotential

Endast ett fåtal, begränsade arkeologiska undersökningar har utförts med fokus på 1700-talets skärgårdsverk, och ingen av dessa har direkt berört ett trankokeri. Särskilt speciellt är att den nu berörda lämningen har utgjort ett allmogetrankokeri, en anläggningstyp för vilket det arkivhistoriska källmaterialet är ytterst begränsat. Det är känt hur många kittlar ett trankokeri som detta kunde ha, dess kapacitet, samt ägarförhållanden, men i princip inget annat är idag känt om vare sig byggnadsstil eller praktiker. Arkeologin har därmed stor potential att ge helt ny kunskap om denna industri och dess byggnader.

Att botten av det norra, murade trankittelfundamentet med tillhörande gruva och utkastlager verkar vara förhållandevis intakt, bör betyda att det finns stor potential att visa hur konstruktionen är uppbyggd genom vidare arkeologisk undersökning. De nu aktuella naturvetenskapliga analyserna besvarar frågeställningarna till viss del, men vidare undersökning krävs för att bekräfta eller dementera provresultaten och vidare öka kunskapen om och förståelsen kring hur småskaliga trankokerier byggts och brukats.

Det finns stor potential att få fram mer kunskap om skärgårdsbonden som anlade trankokeriet, Anders Jerpsson, och hans ekonomiska förehavanden, vilket i sin tur kan öka vår förståelse för L1967:4938. För detta, samt för att belägga vidare hur denna typ av allmogetrankokeri drevs, krävs dock vidare arkivstudier.

Följande frågeställningar skulle kunna vara aktuella vid en framtida arkeologisk undersökning:

- Hur var detta trankokeri uppbyggt? Hur har till exempel en överbyggnad sett ut? Har det funnits väggar? Detta är viktigt att ta reda på för att kunna göra jämförelser mellan industriella och småskaliga skärgårdsverk.
- Var byggnadsformen traditionsenlig, eller skiljde de småskaliga sig åt från varandra eller från storskaliga verk? Är byggnadsmaterialet lokalt producerat? Analyser av tegel kan belysa dessa frågor.
- Vilka föremål användes vid arbetet? Vad kan personliga artefakter säga om de som arbetade och levde här? Förväntat fyndmaterial kan vara exempelvis fiskben, byggnadsmaterial, redskap och personliga föremål.
- Hur stor kapacitet kan denna storlek på trankokeri haft? Det är i dagsläget oklart vilket mått man räknade kittelvolymer i – tunnor för färsk sill, saltad sill, eller tranolja – och mer ingående arkivstudier krävs därmed för att bedöma skärgårdsverkets produktionskapacitet.
- Hur stor har produktionen varit? Markkemiska analyser och makrofossilanalyser har - tillsammans med fyndmaterial - möjlighet att besvara detta.
- Vilka har livnärt sig av detta skärgårdsverk? Genom att avgöra skärgårdsverkets socioekonomiska sammanhang kan det gå att förstå vilka som haft inkomst av verksamheten, och säga mer om befolkningen i området vid tiden, och deras liv. För att få fram denna kunskap krävs en mer omfattande arkivstudie.

Pedagogisk potential

Då fornlämningen ligger på privatägd tomtmark bedöms den ha ett mycket begränsat pedagogiskt värde.

Värdering av måluppfyllelsen

Undersökningen genomfördes enligt plan. Inga avvikelser anmäldes. Undersökningsområdets ursprungliga storlek var cirka 1600 m². Vid förundersökningen uppmärksammades att rå-

²⁶ Sveriges Geologiska Undersökning 2025

dande markanvändning påverkade undersökningsmöjligheterna inom delar av ytan. Den återstående ytan beräknades till drygt 800 m². Denna begränsning innebar att färre sökschakt än planerat kunde tas upp, men att ett större fokus i stället kunde läggas på att undersöka och förstå den registrerade lämningen.

I undersökningsplanen planerades för att genomföra en särskild osteologisk analys på förväntade fynd av fiskbensmaterial, samt konservera förväntade fynd av metall. Inom förundersökningen framkom inget osteologiskt material och heller inga metallfynd att konservera, däremot identifierades lågbränt lerbruk inom fornlämningen. I samråd med Länsstyrelsen beslutades att skicka murbruket på analys med förhoppning att kunna besvara frågeställningar om lämningens konstruktion.

Förslag på vidare åtgärder

Efter förundersökningen har Kulturlandskapet fastställt att L1967:4938 utgör en fornlämning, den antikvariska bedömningen kvarstår. Förundersökningen har avgränsat lämningens utbredning. Lämningen har i sin nuvarande form ett begränsat pedagogiskt värde. Lämningen anses däremot ha ett högt vetenskapligt värde, speciellt om den kombineras med en utökad jämförande arkivstudie. Kulturlandskapet anser att fornlämningen är i behov av ytterligare antikvariska åtgärder innan eventuellt borttagande.

Lagstiftning

Fornlämningar är skyddade enligt 2 kap i Kulturmiljölagen (KML) och genom Miljöbalkens (MB) generella hänsynsregler, där stor vikt läggs vid hänsyn till kulturlämningar och kulturmiljöer. Ansökan om ingrepp i lämningar lämnas till länsstyrelsen.

För fornlämningar gäller att de förutom själva lämningen även omges av ett så kallat fornlämningsområde. Fornlämningsområdet utgörs av ett så stort område på marken (eller sjöbotten) som behövs för att bevara fornlämningen och ge den tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Fornlämningsområdets storlek avgörs av Länsstyrelsen från fall till fall.

KML syftar till att skydda och vårda kulturmiljöer. Ansvaret för kulturmiljön delas av alla.

Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön (KML kap 1).

Inom begreppet miljö i MB ryms även kulturmiljö. MB:s hänsynsregler ställer krav på att undvika skador på områden och miljöer som innehåller kulturvärden (MB kap 1). Även övriga kulturhistoriska lämningar omfattas av det generella skydd för kulturmiljön som ges i MB. MB ger också möjlighet att ställa krav på att en verksamhetsutövare ska utföra kompensationsåtgärder för eventuell skada som uppstår (MB kap 2). En arkeologisk undersökning enligt KML är inte att betrakta som en kompensationsåtgärd i lagens mening.

Källor

Litteratur

Agård, Rune.	1977	<i>Lilla Askerön förr och nu</i> . Västra Frölunda.
von Arbin, Staffan.	2019	<i>Skärgårdsverket Kroksholm : Arkeologisk förundersökning L1968:1956 (Raä nr Morlanda 143 :1), fastigheter Lavön 2:19 samt 2:20, Morlanda socken, Orust kommun.</i> Rapport 2019:24. Uddevalla: Bohusläns museum.
Bergstrand, Thomas.	2019	<i>Sillsalteriet på Lilla Aspholmen : Arkeologisk undersökning : RAÄ Göteborg 367 och 440, Arendal 764:717 : Göteborgs socken och kommun</i> . Rapport 2019:32. Uddevalla: Bohusläns museum.
Gunnarsson, Allan.	1988	<i>Träden och människan</i> . Kristianstad.
Johannesson, Kerstin & Larsson, Anton.	2021	Varifrån kom sillen? <i>Strömstads Historieförening</i> 26 (145), s. 4–7.
Jonsson, Leif; Maltin, Emma & Bergstrand, Thomas.	2019	<i>Analysrapport. Osteologisk analys av djurbensmaterial från slutundersökning av skärgårdsverk och marina lämningar på Lilla Aspholmen, Göteborg 367 och 440</i> . I: Bergstrand 2019. Rapport 2019:32. Uddevalla: Bohusläns museum.
Larsson, Anton.	2017	Ett nyupptäckt bondetrankokeri– Industriarkeologisk rapport från Kalvön, Uddevalla kommun. <i>Industrihistoria i Väst</i> nr 1, s. 30–34.
Pettersson, Johan.	1999	<i>Skärgårdsverken i Bohuslän : trankokerier och salterier under 1700-talets sillfiskeperiod.</i> Stockevik.
Rydberg, Sven.	1972	Glimtar från trankokerierna, ur <i>Storgubbar och småfolk i gågna tiders Bohuslän</i> .
Stilborg, Ole.	2025	<i>Murbruk från trankokeri på Lilla Askerön.</i> Skea keramikanalys: Borlänge.
Stutz, Aaron Jonas; Lennblad, Astrid & Widerberg, Andreas.	2021	<i>I spåren efter sillfiskeperioden 1752–1810 : Sillben från grumsdammen i Kroksholm : Arkeologisk delundersökning L1968:1956 (Raä nr. Morlanda 143 :1), Lavön 2 :20 Morlanda socken, Orust kommun</i> . Rapport 2021:18. Uddevalla: Bohusläns museum.
Östman, Sofi & Hristova, Ivanka.	2025	

Digitala källor

Kulturmiljöregistret	2025	Fornsök, https://app.raa.se/open/fornsok/
Sveriges Geologiska Undersökningar	2025	https://www.sgu.se/produkter-och-tjanster/kartor/kartvisaren/jordkartvisare/jordarter-125-000-1100-000/
Bohusläns museum	2025	Sladholmarna - trankokeri och tomtningar Bohuslans Muht https://www.bohuslansmuseum.se/kunskapsbanken_bohuslans_historia/sladholmarna-trankokeri-och-tomtningar/seum

Arkiv

Landskansliets arkiv	2025
----------------------	------

Bilagor

Bilaga 1 - Enheter

Bilaga 2 - Anläggningar

Bilaga 3 - Fynd

Bilaga 1 - Enheter

Bilaga 1. Grävenheter

Enhet nr	Typ	Längd (m)	Bredd (m)	Minsta dj (m)	Största dj (m)	Markslag	Jordart	Lagerbeskrivning	Anl	Fynd	Prov	Möh
1	Schakt	4,5	1,2	0,1	0,2	Tomtmark	Silt	Humös silt och rikligt med rötter ner till 0,15, därunder finsand.	Nej	Nej	Nej	3,5
2	Schakt	5,5	1,2	0,2	0,3	Tomtmark	Silt	Humös silt och rikligt med rötter ner till 0,2, därunder finsand.	Nej	Nej	Nej	2,8
3	Yta	13	2,6	0,1	0,2	Tomtmark	Silt	Humös silt blandat med ruttna växtdelar ner till 0,1, där framkommer urberg i öst, på 0,2 m framträder sand. Sparsamt med stenar.	Ja	Ja	Ja	4

Bilaga 2 - Anläggningar

Bilaga 2. Anläggningar

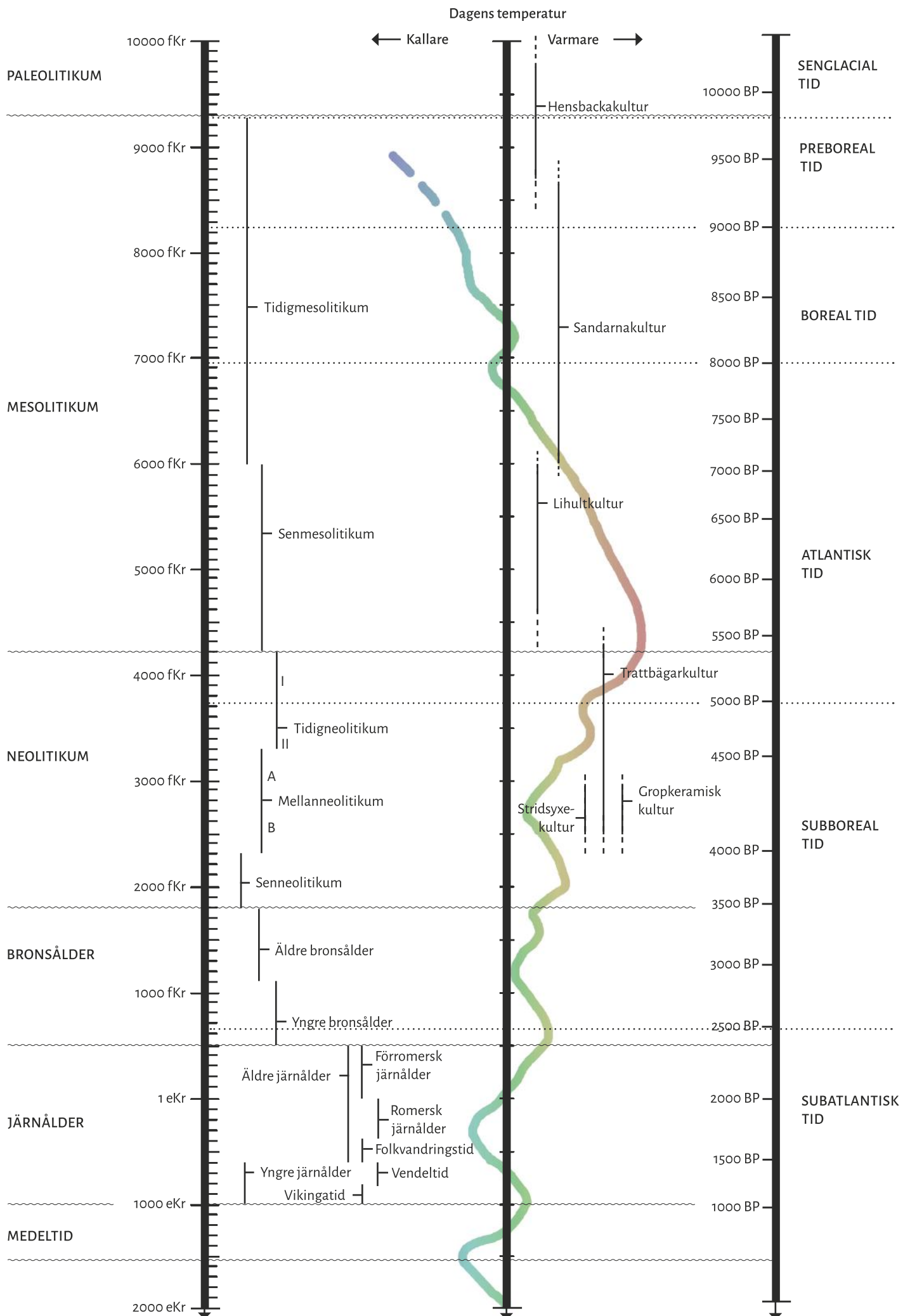
Anl nr	Typ	Beskrivning	Kommentar	Undersökningsstatus	Möb
1	Lager	Något L-formad, nästintill rektangulär. N delen 3 x 4 m (NO-SV) och 0,5 m h, S delen 3 x 3 m, och 0,4 m h. Fyllning av ljus (beige till gråvit) sandig silt som verkar vara någon typ av murbruk. Oerhört kompakt.	Möjligen smalare i S. Inmätning efter avbanning innan komplett framrensning, möjlig uformning på huset för trankokeriet.	Ej undersökt	2-5
4	Trankittelfundament 1, norr	Rund, 2 m diam x 0,5 m hög. Runt fundament i 2-4 lager murad gråsten. Bottenlagret består av intill 0,7 m stora stenar, övre lager av intill 0,2-0,3 m stora stenar. Fyllning av rödfärgad sandig silt, rikligt med krossat handgjort tegel.	Något diffus avgränsning pga störning av rötter.	Ej undersökt	2-5
5	Utkastlager	Utkastlager från gruva (ugn/eldstad), för trankittelfundament 1 norr. Oregelbunden, 1,2 x 0,8 m (NV-SO). Fyllning av gråsvart eldpåverkad silt. Ett 20-tal skärviga stenar.	-	Ej undersökt	2-5
6	Lager	Oregelbunden, 3,0 x 1,3 m (O-V). Består av 10-tal synliga intill 0,3 m stora stenar. Mellan och uppe på ligger ett väldigt kompakt murbruk. Fyllning av kompakt sandig silt.	Avskiljer norra kitteln från södra.	Ej undersökt	2-5
7	Trankittelfundament 2, söder	Oregelbunden, ca 2,0 m diam x ca 0,4 m hög. Ca 20-tal stenar i 1-2 lager med murbruk. Fyllning av röd sandig silt, rikligt med tegel.	Osäker utbredning/utseende i S delen, pga två grova träd.	Ej undersökt	2-5
8	Utkastlager	Utkastlager från gruva, för trankittelfundament 2, söder. Oregelbunden, 1,3 m x 0,8 (NV-SO). 14 synliga skärviga stenar, intill 0,2 m stora. Fyllning av gråsvart eldpåverkad silt.	Samma som i N.	Ej undersökt	2-5
9	Brygga, fundament	Rektangulär, 8,0 x 2,0 x 0,6 m stor. 3-4 lager intill 0,6 m stora stenar. Översta lagret 6 st flata 0,7-0,9 x 0,5 x 0,1 m stora stenar.	Tradition från 1800-talet.	Ej undersökt	2-5
10	Husgrund	Rektangulär, 9 x 5,5 x 0,65 m (N-S). 8 synliga syllstenar, intill 0,7 m stora, utgör yttre kant av anl. Ytterligare 3 berghällar ingår i husgrundens kant (NO-hörn samt S gaveln). Ej murad. En stenpackning mellan syllstenarna och A1, bestående av 1 lager stenar intill 0,20 m stora.	-	Ej undersökt	2-5

Bilaga 3 - Fynd

Bilaga 3. Fyndlista

Fyndlista L1967:4938. Fastighet Lilla Askerön 1:17, Valla socken, Tjörn kommun, Bohuslän. Projekt nr 25051, arkeologisk förundersökning.

Fynd nr	Material	Sakord	Hemvist	Lager	Antal	Vikt (g)	Kommentar	Konserverad	Fyndstatus	Svallad	Patinerad	Färg
1	Flinta	Övrigt:slagen	A1	I kompakt lerbruk	2	3	-	-	Ej tillvaratagen	-	-	Gråsvart
2	Lera	Bränt tegel	A1	I kompakt lerbruk	2	23	Den ena biten visar spår av murbruk, texturen ser ut att bestå av blandmaterial, troligen handslaget tegel.	-	Ej tillvaratagen	-	-	Rödbrun
3	Flinta	Kort spånfragment	A1	I kompakt lerbruk	1	4	3 x 1,8 cm. Tydlig slagbula på ena sidan, en ås löper parallellt med långsidan på motstående sida. 0,6 cm tjock.	-	Ej tillvaratagen	-	Ja	Vit
4	Lera	Handslagen tegelsten	A10	Utrasat parti	1	2582	21 x 10 x 5,5 cm. Rödbrun med inslag av grått och svart (ojämt bränd), ojämna kanter och tjocklekar. Handslagen.	-	Ej tillvaratagen	-	-	Rödbrun
5	Lera	Handslagen tegelsten	A10	Utrasat parti	1	2604	22 x 10 x 6,5 cm. Rödbrun, med inslag av grått och svart (ojämt bränd), ojämna kanter och tjocklekar. Handslagen.	-	Ej tillvaratagen	-	-	Rödbrun

Lilla Askerön

Valla L1967:4938, Tjörn kommun, Västra Götalands län

Arkeologisk förundersökning av livsmedelsindustri i form av trankokeri

En arkeologisk förundersökning av en trankokerilämning genomfördes i juni 2025, där sju anläggningar ingår i lämningens huskonstruktion, bland annat två trankittelfundament med tillhörande utkastlager. Arkivstudier bekräftar att trankokeriet anlades av bonden Anders Jerps-son efter 1797, och att det kan ha varit i bruk fram till sillfiskeperiodens slut 1809. Vedartsanalyser av kol identifierade tall och bok, vilka troligen kan tolkas som potentiellt bränsle. Analysen av murbruk visar på troligt lokalt framställt lerbruk som påverkats av återkommande bränning, vilket stämmer väl överens med säsongsviss trankokning. Fynden var sparsamma men inkluderade bland annat två intakta tegelstenar, hand-slagna. Förundersökningen styrker att lämningen är ett trankokeri och fastslår dess status som fornlämning.

www.kulturland.se